

## До мовних глибин

## ТОНКОЩІ ВІДМІНЮВАННЯ

## ...ПРИЗВИЩ

Згадав Василя *Черниха* чи Василя *Черних*?

В українському вжитку неприродно звучать російські невідмінювані прізвища на **-их**, пор.: *Черних, Долгих, Жарких, Крутих, Сєдих*, сформовані на основі родового відмінка множини прикметників. Одні пропонують відмінювати їх, тому що в українській мові чоловічі прізвища на приголосний відмінювані (Український правопис. – К., 1997. – § 102, п.4), інші не змінюють такі прізвища, подібно до російської мови. У чинному українському правописі та інших довідкових виданнях зовсім не згадуються ці прізвища. На нашу думку, уживати в українській мові чоловічі російські прізвища на **-их** за зразком відмінюваних чоловічих прізвищ на приголосний не можна, бо вони втрачають зв'язок із вихідною формою прикметника, пор.: *Василя Черниха, Василеві Черниху*, (з) *Василем Чернихом* і т.д.; *Віктора Долгиха, Вікторові Долгиху*, (з) *Віктором Долгихом* і т.д.; *Івана Жаркиха, Іванові Жаркиху*, (з) *Іваном Жаркихом* і т.д.

Отже, рекомендуємо вживати: *згадав Василя Черних; зустрівся з Віктором Долгих; подарував книжку Іванові Жарких; немає Миколи Крутих; відповів Андрієві Сєдих.*

Сестри *Тельнюк*, брати *Яремчуки*,  
тріо *Мареничів*

У якій формі – однини чи множини – потрібно вживати прізвище, якщо йдеться про двох і більше жінок, чоловіків або жінок і чоловіків? Треба зважати на те, чим закінчується прізвище і кому воно належить – чоловікам чи жінкам. Чоловічі прізвища на **-о** та кінцевий приголосний в українській мові відмінюють, тому їх уживають у множині, якщо йдеться про двох і більше чоловіків, пор.: *брати Потапенки, Іван і Петро Потапенки, брати Яремчуки, Дмитро і Назарій Яремчуки*. Жіночі прізвища на **-о** та кінцевий приголосний, як відомо, не відмінюють, тому вони мають форму однини, іменує двох і більше жінок, пор.: *сестри Байко, сестри Тельнюк, Леся і Галя Тельнюк*. Якщо ж потрібно назвати на прізвище гурт, родину, де є жінки і чоловіки, то його вживають у формі множини, пор.: *Антоніна, Світлана та Валерій Мареничі, тріо Мареничів, родина Скиданів, Василь і Діана Матюценки, дует Матюценків*.

*Адигеєць – адигейця,*  
то чому ж тоді *Геєць – Геєця?*

В одному з офіційних документів читаємо: «...до-ручити віце-президенту НАН України академіку

НАН України В.М.Геєцю внести їх на розгляд і затвердження Президії НАН України»; «Контроль за виконанням цієї постанови покласти на голову Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України академіка НАН України В.М.Геєця». Прізвище *Геєць* в обох реченнях ужито неправильно, тому що в українській мові голосний **е** суфікса **-ець (-ець)** у непрямих відмінках випадає як у загальних, так і власних назвах – назвах населених пунктів, річок, у чоловічих прізвищах тощо, пор.: *українець – українця, українцеві (українцю), українцем*, (на) *українцеві (українцю)*, (Кл. в.) *українцю; адигеєць – адигейця, адигейцеві (адигейцю), адигейцем*, (на) *адигейцеві (адигейцю)*, (Кл. в.) *адигейцю; Трускавець – Трускавця, Трускавцеві (Трускавцю), Трускавцем*, (у) *Трускавці*, (по) *Трускавцеві; Сіверський Донець – Сіверського Дінця, Сіверському Дінцеві (Дінцю), Сіверським Дінцем*, (по) *Сіверському Дінцеві (Дінцю)*, (у) *Сіверському Дінці; Левенець (Віктор) – Левенця, Левенцеві (Левенцю), Левенцем*, (на) *Левенцеві (Левенці)*.

Отже, чоловіче прізвище *Геєць* правильно відмінювати так: *Геєць – Геїця, Геїцеві (Геїцю), Геїцем*, (на) *Геїцеві*; пор. ще: *Лазоришинець – Лазоришинця, Лазоришинцеві (Лазоришинцю), Лазоришинецем*, (на) *Лазоришинцеві*. У звертаннях, за чинним правописом, прізвище треба вживати в називному відмінку, а іменник (загальна або власна назва), що йому передує, має форму кличного відмінка (Український правопис. – К., 1997. – С. 90), пор.: *Високоповажаний академіку Геєць; Шановний професоре Лазоришинець; Дорогий Анатолію Левенець*. Жіночі прізвища на **-ець (-ець)**, як відомо, в українській мові не відмінюють, тому правильно вживати *Марія Геєць – Марії Геєць, Марії Геєць, Марією Геєць*, (на) *Марії Геєць*, (Кл.в.) *Маріє Геєць; Ольга Лазоришинець – Ольги Лазоришинець, Ользі Лазоришинець, Ольгою Лазоришинець*, (на) *Ользі Лазоришинець*, (Кл. в.) *Ольго Лазоришинець*.

...ВЛАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ  
У *Голосієві*, як і в *Києві*

Якщо йдеться про Київ, то відмінюють назву цього міста дуже легко, пор.: *живемо в Києві, любимо Київ, прибули до Києва, пролетіли над Києвом* тощо. А от в уживанні назви південного району Києва *Голосіїв*, що має так само будову присвійного прикметника на **-ів**, багато хто помиляється. Одні, переважно ті, хто вихідною вважають форму *Голосієво*, взагалі її не відмінюють і вживають подібно до російської мови, пор.: *живемо в Голосієво, любимо Голосієво, прибули до Голосієво, пролетіли*

над **Голосієво** тощо. Інші відмінюють за зразком присвійних прикметників чоловічого-середнього роду з основою на твердий приголосний, пор.: *живемо в Голосієвому, завдячуємо Голосієвому, прибули до Голосієвого, пролетіли над Голосієвим* і т. д. Як бачимо, труднощі становить вихідна назва цього району Києва і вибір зразка її відмінювання. Нині спостерігаємо намагання повернути назву **Голосіїв**, пов'язану з історичною назвою **Голосіїв хутір**.

Подібно до інших назв населених пунктів на **-ів (-іє)**, **Голосіїв** потрібно відмінювати за зразком іменників II відміни чоловічого роду з основою на твердий приголосний, тобто як *Київ, Тетіїв, Іркліїв, Миколаїв*, пор.: *Голосіїв, Голосієва, Голосієву, Голосіїв, Голосієвом, (у) Голосієві, (по) Голосієву, Голосієве*, напр.: **Голосіїв** – ця назва не раз зустрічається в його [М.Рильського] *поетичних творах* (Літературно-меморіальний музей М.Т.Рильського. Путівник. – К., 1970. – С. 10); *Максим Тадейович провів у Голосієві свої останні тринадцять літ життя* (О.Дейч); *Над Голосієвом туман / Димить у тихім плині* (О.Максимейко).

### Ідемо з **Нової Каховки** до **Асканії-Нової**

В Україні чимало населених пунктів, у назвах яких ужито форму прикметника *новий*, що вказує на їхнє пізніше заснування, пор.: *Новий Байрак, Новий Биків, Новий Бобрик, Новий Буг, Новий Гай, Новий Солотвин, Нова Каховка, Нова Диканька, Нова Балта, Нові Безрадичі, Нові Млини, Нові Петрівці* та ін. У цих назвах відмінюють обоє слів: перше – як прикметник, друге – як іменник, пор.: *Новий Байрак, Нового Байраку, Новому Байраку, Новим Байраком, (у) Новому Байраці; Нова Диканька, Нової Диканьки, Новій Диканьці, Новою Диканькою, (у) Новій Диканьці; Нові Петрівці, Нових Петрівців, Новим Петрівцям, Новими Петрівцями, (у) Нових Петрівцях* і т. д.

Значно частіше в назвах населених пунктів пізнішого заснування використовували прикметникову основу **ново-**, унаслідок чого утворилися однослівні, складні за будовою топоніми: *Новобогданівка, Новоіванівка, Новокалінівка, Новомихайлівка, Нововолинськ, Новокостянтинів, Новомиргород, Новокалінове, Новокленове, Новоіванківці*. В українській мові їх пишуть разом і відмінюють у них тільки другу частину, пор.: *Новобогданівка, Новобогданівки, Новобогданівці, Новобогданівкою, (у) Новобогданівці; Нововолинськ, Нововолинська, Нововолинську, Нововолинськом, (у) Нововолинську; Новоіванківці, Новоіванківців, Новоіванківцям, Новоіванківцями, (у) Новоіванківцях*.

І лише одна назва такого походження відрізняється своєю будовою від уже згаданих, бо в ній означальний прикметник у формі жіночого роду *Нова* вжито після основної іменникової назви і поєднано

з нею за допомогою дефіса. Це – *Асканія-Нова*. В орфографічних словниках української мови та довідкових виданнях запропоновано три зразки її відмінювання, причому в усіх наголошують перший склад прикметника *Нова*: 1) першу частину відмінюють як іменник, другу – ні: *Асканії-Нова*; 2) відмінюють обидві частини як іменники з відповідними закінченнями: *Асканії-Нова, Асканії-Нова, Асканією-Новою, (в) Асканії-Нова*; 3) першу частину відмінюють як іменник, другу – як прикметник: *Асканії-Нова, Асканії-Нова, Асканією-Нова, (в) Асканії-Нова*. Третій зразок відмінювання цієї назви відповідає правилу чинного «Українського правопису» про відмінювання в обох частинах географічних назв, що складаються з іменника та прикметника (§ 112, п. 4, б), пор. *Переяслав-Хмельницький, Переяслава-Хмельницького, Переяславу-Хмельницькому* і т. д.; *Новоград-Волинський, Новограда-Волинського, Новограду-Волинському* і т. д. Але немає підстав перетягувати наголос на перший склад у прикметника *Нова*, бо це суперечить нормі наголошування його в українській літературній мові.

Отже, українською мовою правильно вживати: *Ідемо з Нової Каховки до Асканії-Нової; Відвідати Асканію-Нову; Зупинитися перед Асканією-Нобою; Побувати в Асканії-Новій*.

### ...СЛІВ – ЗАГАЛЬНИХ НАЗВ

#### **Кубка і кубку**

У спорті **Кубок (Суперкубок)** – це приз (ваза з коштовного матеріалу) і самі змагання, ігри, у яких його виборюють, напр.: *Вони [волейболісти] вп'яте... завоювали Кубок європейських чемпіонів* (З газети); *Мюнхенська «Баварія», з якою динамівці Києва проведуть дві зустрічі за Суперкубок, є одним з найвідоміших і найсильніших футбольних клубів європейського континенту* (З газети); *Президента УЄФА турбує, що останнім часом для футболістів престижніше виграти клубну Лігу чемпіонів, ніж Кубок світу, який здавна вважався вершиною успіху* (Країна, 08.04.2011); *А Левенець... нагадував тренера футбольної команди, яка прогала суперкубок* (П. Загребельний). Глумачні та орфографічні словники української мови чомусь не розмежовують цих двох значень слів **Кубок, Суперкубок** і в родовому відмінку однини подають для них закінчення **-а**. Воно стало єдиним у спортивному вжитку, напр.: *Якщо для повернення значення Кубка світу треба буде пожертвувати Лігою чемпіонів, ми це зробимо* (Там само); *Не на користь Кубка світу й активна натуралізація гравців та надмірна комерціалізація футболу* (Там само.). Проте це суперечить правилу чинного «Українського правопису», згідно з яким іменники, що означають «змагання, ігри», в згаданому відмінку мають закінчення **-у** (§ 48, п. 2 и).

Отже, слова **Кубок, Суперкубок** зі значенням «приз» у родовому відмінку однини потрібно вживати із закінченням **-а** (*Футболісти не виборили Кубка (Суперкубка)*), а зі значенням «спортивні змагання, ігри» – із закінченням **-у** (*1/8 фіналу Кубку світу з футболу*).

### Завідувачу, але небоже

Чому в звертаннях уживають *товаришу, слухачу, глядачу, завідувачу, здобувачу*, але *небоже, стороже, екіпаже, чиже*? Тому, що в кличному відмінку іменники – загальні назви чоловічого роду II відміни з основою на шиплячі **ш, ч** мають закінчення **-у**, а на шиплячій **-ж (дж)** – закінчення **-е**. Такі ж іменники – власні назви у кличному відмінку вживаються лише із закінченням **-е** (Український правопис, § 53, п. 1, 3): **Тимоше, Довбуше, Григораше, Джорджше, Лютіше**. Якщо ж загальні та власні назви стоять поряд, то кожна має своє закінчення кличного відмінка, пор.: *любий товаришу Тимоше, високоповажаний завідувачу Довбуше, шановний здобувачу Григораше*.

### ...АБРЕВІАТУР

#### Боротися зі СНІД чи СНІДОМ?

Чи можна відмінювати ініціальні (звукові та буквені) аббревіатури в українській мові? Так, але не всі. До відмінюваних належать звукові, які вимовляємо як звичайне слово, що закінчується переважно на приголосний (див.: Український правопис, С.70). Їх потрібно відмінювати так само, як іменники другої відміни чоловічого роду з основою на твердий приголосний, а закінчення писати з малої літери і безпосередньо приєднувати до аббревіатури. Напр.: *Радісна новина прозвучала для всіх українців, які втомилися від свавілля ЖЕКів* (Україна молода, 17.07.2008); *Щоб запобігти цьому, слід інформувати про захаращений стан сусідніх балконів працівників ЖЕКу* (Нова Оболонь, №3, червень 2008); *Як повідомили в УНІАНі, таку впевненість висловив міністр юстиції на прес-конференції з нагоди 90-ї річниці Мін'юсту України* (Україна молода, 17.07.2008); *...перший заступник начальника обласного УБОЗу... поки що лише обіцяє затримати «на гарячому» ірпінських посадовців* (Там само); *У кожному райцентрі нашої держави з'явиться кабінет для обстеження на захворювання з ВІЛ / СНІДу* (Там само); *...програмою уряду на найближчі п'ять років передбачено приблизно 4,5 мільярда гривень на виконання програми боротьби з ВІЛ / СНІДОм* (Там само). Кінцеві **г, к** звукових аббревіатур, як і в звичайних словах, чергуються в місцевому відмінку із **з, ц**, пор.: *у ТЮЗі, у ЖЕЦі, у ВАЦі*. Напр.: *Дитячий гурт автентичного фольклору «Дай Боже» кілька днів поспіль виступав у ТЮЗі* (Україна молода, 31.05.2008).

Проте багато нових звукових аббревіатур не змінює своєї форми в непрямих відмінках: **МОН, ВАР, ЗАТ, ТОВ, ЧАЕС, РАЕС** та ін. Напр.: *Ось це і лякає чиновників у МОН* (Україна молода, 10.07.2008); *З липня у приміщенні ВАР «УНДІ шкіряно-взуттєвої промисловості» відбулося засідання Ради директорів промислових підприємств та наукових установ Оболонського району м. Києва* (Нова Оболонь, № 3, червень 2008); *Особливу увагу приділено оздоровленню та відпочинку... малечі, що постраждала внаслідок аварії на ЧАЕС..* (Там само); *Віддруковано у ТОВ «Айлант»* (Із монографії).. *Деякі звукові аббревіатури, зокрема БЮТ (Б'ЮТ), МОЗ*, відмінюють непослідовно, пор.: *Депутати від БЮТу написали заяви про вихід з фракції* (Українська правда, 24.07.2006); *Для припинення парламентської коаліції потрібні заяви про вихід із неї однієї з двох коаліційних фракцій – БЮТу або НУНС* (Газета по-українськи, 11.06.2008); *5 серпня на партійному з'їзді БЮТу було затверджено список кандидатів у депутати ВРУ* (Щоденний Львів, 06.08.2008); *Кличко домовляється з БЮТ* (Україна молода, 5.06.2008); *...але в МОЗ досі мовчать* (Там само); *...жінка... збирається оббивати пороги МОЗу і судів* (Україна молода, 21.06.2008).

Звукові аббревіатури, які вимовляємо як звичайне слово, що закінчується на голосний, невідмінювані: **ДАІ, ЗМІ, КРУ, МАУ, ЖЕУ, НАНУ, УРЕ, УПА, УЄФА, КМДА, СТО, УНСО, МАГАТЕ, ПАРЄ** і под. Напр.: *У західних областях України воїнів ОУН-УПА підтримувало майже все населення* (Україна молода, 17.07.2008); *Драконівські вимоги УЄФА особливо вдарили по швейцарських уболівальниках...* (Україна молода, 11.06.2008); *Оболонська районна державна адміністрація згідно з розпорядженням КМДА... провела низку перевірок дитячих атракціонів та ігрових майданчиків* (Нова Оболонь, № 3, червень 2008).

До невідмінюваних належать і буквені аббревіатури, які вимовляємо за назвами їхніх букв-складників, пор.: **УТН** (утеен), **СТБ** (естебе), **ЦВК** (цевека), **МВФ** (емвееф), **ВВП** (вевепе), **ВНП** (веенпе), **ПДВ** (педеве), **АПК** (апека) та ін. Напр.: *Експерти МВФ визнали – за підсумками першого півріччя – інфляцію в Україні однією з найвищих у світі* (Дзеркало тижня, 19.07 – 1.08.2008); *Визначення платників ПДВ, перелік оподатковуваних і не оподатковуваних операцій, особливості обкладання ПДВ імпорту та експорту – усе це визначає закон України «Про ПДВ»* (Там само). Вони переважають над відмінюваними звуковими аббревіатурами.

Отже, в українській мові можна відмінювати тільки звукові аббревіатури на приголосний, які вимовляють як звичайне слово. Тому потрібно вживати: *Боротися зі СНІДОм; Приєднатися до Б'ЮТу; Побувати на виставі в ТЮЗі; Подати документи до ВАКу*.



## ...ПРИСВІЙНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Від *Різдва Христового*

У публікаціях на різдвяну тематику трапляються вживання *до Різдва Христова, від Різдва Христова, крім Різдва Христова* і под., у яких використано форму *Христова* подібно до російської мови, пор.: *от Рождества Христова, до Рождества Христова*.

В українській назві свята *Різдво Христове* форма *Христове* – це форма середнього роду присвійного прикметника, утворена від імені *Христос*. Як відомо, у непрямих відмінках присвійні (короткі) прикметники мають закінчення повних прикметників, тобто *-ого* (родовий відм.), *-ому* (давальний і місцевий відм.), пор.: *батьків – батькового, батьковому* і т.д.; *Петрове – Петрового, Петровому* і т.д. Тому й форму середнього роду присвійного прикметника *Христове* потрібно відмінювати як повні прикметники середнього-чоловічого роду, а саме: *Різдво Христове – Різдва Христового, Різдву Христовому, Різдвом Христовим, (по) Різдву Христовому (Христовім)*.

Отже, в українській мові правильно вживати *до Різдва Христового, від Різдва Христового*.

## ...ЧИСЛІВНИКІВ

Почнемо виконувати  
з *дві тисячі тринадцятого року*

Почався дві тисячі тринадцятий рік. Звичайно, він кладе початок багатьом чому. Проте в означенні початку мовці помиляються, уживаючи складений порядковий числівник у родовому відмінку: *З двох тисяч тринадцятого року... Від двох тисяч тринадцятого року...* Поміляються тому, що відмінюють усі слова такого складеного числівника, нехтуючи правило, за яким потрібно відмінювати лише його останнє слово, тобто *тринадцятий*, та означуваний ним іменник *рік*.

Отже, українською мовою правильно вживати: *З (від) дві тисячі тринадцятого року завод працює за повним робочим тижнем; Дві тисячі дев'ятий рік передав проблеми дві тисячі тринадцятому рокові; З дві тисячі тринадцятим роком українці пов'язують великі сподівання; У дві тисячі тринадцятому році відбудеться науковий форум.*

Кворум –  $2/3$  від кількості членів  
спеціалізованої вченої ради

Кворум – це встановлена статутом організації (установи) найменша кількість членів, присутність якої потрібна, обов'язкова для прийняття правових ухвал. Здебільшого вона становить  $2/3$  від кількості членів організації (установи, органу).

У реченні *Кворум є, на засіданні присутні 2/3 від кількості членів спеціалізованої вченої ради* каменем спотикання, як засвідчує практика, є називання дробу  $2/3$ , а точніше – його знаменника. Одні озвучують його *дві треті*, інші – *дві третіх*. Немає послідовності в утворенні форми знаменника дробу і в довідкових та навчальних виданнях. Форму *дві треті* пропонує чинний «Український правопис», форму *дві третіх* – підручники, посібники та енциклопедія «Українська мова». А яка з них правильна? Вибираючи форму знаменника, потрібно зважати на те, що дріб – число, яке складається з частин одиниці. Це може бути одна частина одиниці, поділеної на кілька однакових частин ( $1/2$ ,  $1/3$ ,  $1/4$ ), або сукупність кількох однакових частин одиниці ( $2/3$ ,  $2/5$ ,  $3/4$ ). Називаючи дріб, слово *частина* опускають, але її форма зумовлює форму залежного від неї порядкового прикметника в ролі знаменника дробу, пор.: *одна друга* (частина одиниці), *однієї другої* (частини одиниці), *одній другій* (частині одиниці) і т.д. У дробів, чисельник яких визначає кілька однакових частин одиниці, знаменник виражений формою родового відмінка множини порядкового прикметника, зумовленою опущеним словом *частин*. Дріб  $2/3$  означає дві з трьох частин одиниці. Саме тому його називають *дві третіх* і відмінюють чисельник за власне числівниковим, а знаменник – за прикметниковим зразком, пор.: *двох третіх, двом третім, двома третіми*.

Отже, правильно вживати в українській мові: *Кворум є. На засіданні присутні дві третіх від кількості членів спеціалізованої вченої ради; Науковий ступінь кандидата філологічних наук присуджено, якщо за нього проголосувало три четвертих від кількості присутніх на засіданні членів спеціалізованої вченої ради.*

Катерина ГОРОДЕНСЬКА,

завідувач відділу граматики

Інституту української мови НАН України

*Для пам'яті, для розмислу...*

Хто не любить своєї рідної мови, солодких, святих звуків свого дитинства, той не заслуговує на ім'я «людина».

Й. Гердер